

Novije spoznaje o Ivanu Krstitelju Lalanguu i njegovom stručnom, javnozdravstvenom te izdavačkom djelovanju u Hrvatskoj druge polovice XVIII. stoljeća

(JOHANNES BAPTIST LALANGUE AND RECENT FINDINGS ON HIS PROFESSIONAL, AND PUBLISHING PUBLIC HEALTH ACTION IN THE SECOND HALF OF CROATIA XVIII. CENTURY.)

Rajko Fureš

Opća bolnica Zabok, Odjel ginekologije i porodništva

Sažetak

Joannis Baptiste Lalangue (Ivan Krstitelj Lalangue) autor je prve tiskane medicinske stručne knjige na hrvatskome jeziku, knjige „Medicina ruralis iliti vračtva ladanjska za potrebochu musev y sziromakov horvatzkoga orszaga y okolu nyega blisnesseh meszt“ (Zagreb 1776.). Lalangue je autor i hrvatskoga prvijenca s područja primaljstva: „Brevis institutio de re obstetritia iliti kratek navuk od mestrie pupkorezne za potrebochu muskeh y sziromaskeh ladanskeh sen horvatskoga orszaga y okolo nyega blisnesseh sztrankih“ (Zagreb 1777.), prvoga stručnoga medicinskoga tiskanoga djela koje sustavno obrađuje sve hrvatske toplie i mineralne vode, knjige „Tractatus de aquis medicati regnorum Croatiae et Slavoniae etc. Ilti Izpiszavanye vrachtvenih vod Horvatzkoga y Slavonskoga orszaga y od nachina nye vsivati za potrebochu lyudih“ (Zagreb, 1779.). Lalangue je autor i prvoga tiskanoga pravilnika na hrvatskome jeziku, tiskanog u djelu: Nagovorni lizt“ (Zagreb, 1785.) kao i jedne stručne knjige s područja gospodarstva, knjige „Nachin jabuke zemelyszke szaditi y nye haszen obernuti za volyu polyakov horvatzkoga orszaga ochituvan“ (Zagreb 1788.), kao i jednog djela na mađarskome jeziku. Svojim djelom Lalangue je dao nemjerljiv doprinos u stručnom, javnozdravstvenom te izdavačkom djelovanju u Hrvatskoj druge polovice XVIII. stoljeća.

Gljučne riječi: Lalangue Ivan Krstitelj, povijest medicine, javno zdravstvo

Abstract

Joannis Baptiste Lalangue is the author of the first professional medical book printed in the Croatian language, the book „Medicina ruralis iliti vračtva ladanjska za potrebochu musev y sziromakov horvatzkoga orszaga y okolu nyega blisnesseh meszt“ (Zagreb 1776.). Lalangue the author and the Croatian debut in the field of midwifery, „Brevis institutio de re obstetritia iliti kratek navuk od mestrie pupkorezne za potrebochu muskeh y sziromaskeh ladanskeh sen horvatskoga orszaga y okolo nyega blisnesseh sztrankih“ (Zagreb 1777.), the first print of medical work which systematically deals with all Croatian toplie and mineral water, books, „Tractatus de aquis medicati regnorum Croatiae et Slavoniae etc. Ilti Izpiszavanye vrachtvenih vod Horvatzkoga y Slavonskoga orszaga y od nachina nye vsivati za potrebochu lyudih“ (Zagreb, 1779). Lalangue the author and the first printed rules for the Croatian language, printed in the piece Nagovorni lizt "(Zagreb, 1785.) and a professional books in the field of economy, the book „Nachin jabuke zemelyszke szaditi y nye haszen obernuti za volyu polyakov horvatzkoga orszaga ochituvan“ (Zagreb 1788.), and one works in the Hungarian language. Through his work Lalangue gave an immeasurable contribution to the professional, public health, and publishing activity in Croatia, the other half of the XVIII. century.

Key words: Lalangue Joannis Baptiste, history of medicine, public health

Uvod

Ivan Krstitelj Lalangue (Joannis Baptiste Lalangue), autor je prvih tiskanih stručnih knjiga s područja medicinske književnosti na hrvatskome jeziku, te time jedan od najzaslužnijih velikana za razvoj medicine na Hrvatskim područjima, od druge polovice XVIII. stoljeća. Lalangue je istinskim prosvjetiteljskim i reformatorskim stremljenjima nastojao poboljšati uvjete života hrvatskoga puka, pri čemu je dao nemjerljiv doprinos u stručnom, javnozdravstvenom te izdavačkom djelovanju. 1-10

Lalangue je rođen 27. travnja 1743. godine u luksemburškom selu Matton, kao sin mlinara. Iznimnom nadarenošću upisuje studij liječništva u Beču, a zbog nadarenosti mentorom mu postaje slavni profesor barun Gerhard van Swieten (1700. – 1772.), osobni liječnik carice Marije Terezije i utemeljitelj primaljske škole u Beču (1754. godine) te reformator liječničkog studija u Beču i liječništva u Austro-ugarskoj monarhiji. Van Swieten se zalagao za to da svi narodi Austro-Ugarske

monarhije dobiju stručne knjige na svojim materinjim jezicima. Nakon što je diplomirao na liječničkom studiju u Beču 29.IX.1770., obranivši disertaciju o anatomiji živaca, Lalangue prakticira u bečkim bolnicama, a nakon šestotjednog usavršavanja u rodilištu bolnice sv. Marka, pod vodstvom profesora Johanna Antona Rechbergera (1731. – 1792.), stječe prestižni naslov meštra porodničke vještine („magister artis obstetriciae“). Carskim dekretom 1772. dolazi u Varaždin, glavni grad onovremene Hrvatske, kao osobni liječnik hrvatskoga bana Nadasdyja te fizik Varaždinske županije, kako bi se skrbio za provođenje zakona o javnome zdravstvu „Constitutio in Re Sanitatis“ iz 1770. Upravo radi navedenoga, u sve su države carstva poslani sposobni liječnici radi provođenja potrebnih reformi i otklanjanja teških zdravstvenih i socijalno gospodarskih uvjeta, da bi poboljšali stanje u javnome zdravstvu, s najvećim težištem na smanjenju visoke stope pobola i smrtnosti. Lalangue je kao varaždinski županijski fizik bio zadužen za higijenu, zdravlje djece i odraslih, za nadzor izvora pitke vode, mineralnih voda i toplica, za nadzor živežnih namirnica i jela. Varaždinskim građanom postaje 23. IV. 1776, a svoja djela na hrvatskome jeziku objavljuje uviđajući težinu socijalno-gospodarskih prilika u tadašnjoj Hrvatskoj. Materinji Lalangueov jezik bio je francuski, a koristio se dobro latinskim, njemačkim i hrvatskim jezikom, na kojem je svoja djela i objavljivao. Život je posvetio dobrobiti Hrvatske, posebice seljaka Hrvatskog zagorja, gdje su koncem XVIII. stoljeća vladali najteži uvjeti života, što najbolje govori o Lalanguaovoj veličini kao čovjeka, liječnika, stručnjaka, prosvjetitelja, reformatora i humanista, a takovih je ljudi premalo u svim vremenima. Cjelokupnim svojim djelovanjem Lalangue je dao značajan obol razvoju hrvatskoga javnoga zdravstva kao i primaljstva, te je ovaj rad podsjećanje na znamenitog velikana. Neizmjerne je volio Hrvatsku, Varaždin te najdraže mu brege Hrvatskoga Zagorja, koje nije napuštao do 20.V.1779., kada je radi prerane smrti u Varaždinu napustio voljenu Hrvatsku i dušom se zaputio Svevišnjem. 1-5,7,10-16

Lalangueov izdavački opus, kao velebni prilog tiskanoj stručnoj medicinskoj literaturi na hrvatskome jeziku

U svojim radovima proslavljeni povjesničari medicine (L. Thaller,⁵ te M.D. Grmek^{3,4}), Ivana Krstitelja Lalanguea nazivaju ocem hrvatske medicinske književnosti te ujedno i prvim hrvatskim medicinskim piscem. Prema dostupnim izvorima, danas možemo ustvrditi, da je Lalangue autor četiri tiskane stručne medicinske knjige na hrvatskome jeziku te jedne na mađarskome jeziku. Ujedno je i autor jedne stručne tiskane knjige s područja gospodarstva na hrvatskome jeziku. 6-14

Lalangue svoj velebni književni opus započinje knjigom, koja je ujedno i prva tiskana originalna stručna medicinska knjiga na hrvatskome jeziku, knjigom - „Medicina ruralis iliti vrac̄tva ladanjska za potrebochu musev y szziromakov horvatczkoga orszaga y okolu nyega blisnesseh meszt“, koju objavljuje 1776. u Varaždinu, u Trattnerovoj tiskari. Prvijenac hrvatske tiskane medicinske stručne književnosti, Lalangue piše, potaknut i ganut izuzetno teškim socijalno ekonomskim uvjetima u Hrvatskoj druge polovice XVIII. stoljeća. U knjizi Lalangue posebno težište daje svojim stremljenjima za iskorjenjivanje nepismenosti, koja je bila raširena. Uz navedeno se naročito skrbi i za hrvatskoga seljaka, posebno za onoga s područja Hrvatskoga zagorja, gdje su uvjeti života bili posebno teški, a kojemu je prema D.M. Grmeku, Lalangue doista i posvetio svoj prvijenac. Do konca 18. stoljeća tijekom gotovo cijelog 19. stoljeća Lalanguove knjige bile su podloga na kojima se je temeljio razvoj naše medicinske porodničarske struke. Lalangueove knjige su pisane na hrvatskome jeziku kajkavske osnove, koji je – poglavito u sjevernoj Hrvatskoj – koji je do polovice XIX. stoljeća bio i službeni hrvatski jezični standard. Hrvatski jezik kajkavske osnove gotovo je pet stoljeća bio u službenoj uporabi na sjevernim hrvatskim područjima, kao narodni jezik, upotrebljavan u svagdanjem životu, službenim prigodama i stručnom radu te u stručnoj i znanstvenoj literaturi. 1,7,11

Lalangueovo drugo djelo, ujedno je i prvi hrvatski udžbenik primaljstva, čime su kao i njegovim prvijencem postavljeni čvrsti temelji hrvatskome javnome zdravstvu i primaljstvu., poglavito na planu sustavne izobrazbe hrvatskih primalja. Lalangueova knjiga, ujedno je i prvi udžbenik primaljstva na području jugoistočne Europe. Lalangue svoje djelo: „Brevis institutio de re obstetricia iliti kratek navuk od mestrie pupkorezne za potrebochu muskeh y szziromaskeh ladanskeh sen horvatskoga orszaga y okolo nyega blisnesseh sztrankih“, objavljuje u Zagrebu u Trattnerovoj tiskari 1777. godine. Rukopis knjige na latinskome jeziku, koja je objavljena u formatu male osmine, sa 211 stranica, Lalangue dovršava 20. rujna 1775. godine. Prijevod na hrvatski jezik kajkavske osnove, djelo je varaždinskoga franjevca Eugena Klimpachera (1758. – 1817.). Lalangueova knjiga bila je osnova primaljstva i porodništva u središnjem i sjeverozapadnom dijelu Hrvatske do sredine, a u nekim krajevima i do kraja XIX. stoljeća, što je i razumljivo s obzirom na razvoj medicine.. . Vrijednost Lalangueovoga djela vidljiva je i u činjenici da je na koncu XVIII. stoljeća, i uz s vrlo visoki natalitet (gotovo 40 - 50‰), broj stanovnika u Hrvatskoj, zbog vrlo visokog perinatalnog i maternalnog mortaliteta, ostajao nepromijenjen. 15,7,10,12-14

Humanistička nastojanja i visokomoralna prosvjetiteljska djelatnost, usmjerena prema hrvatskome puku, posebice prema selu i seljacima ističu se posebice pri ovoj knjizi namijenjenoj „za potreboču mužev i siromaških ladanskeh žen horvatckoga orsaga“. Lalangue je bio socijalno osjetljiv čovjek, prosvjetitelj i reformator te izniman stručnjak. Motive za objavljivanje udžbenika primaljstva Lalanguea sažima u riječima: „da ga je ganula tužna sudbina mnogih hrvatskih majki i

djece, koja su stradavala u porodu ili su zbog porođajnih komplikacija ostala trajno bolesna". Prvenstveno se obraća seoskim ženama, gdje je stanje najlošije i stručne pomoći gotovo da i nema te zbog porođajnih komplikacija stradavaju ne samo seljačke žene već i plemkinje, one također većim dijelom žive na ladanju. Lalangue ističe da ni u gradovima nije stanje puno bolje, jer je nedovoljno upućenih primalja. Zato planira poboljšati edukaciju i osposobiti primalje, što smatra najvećim prioritetom i što je misija njegove knjige. Izvrsno opaža pogreške tadašnjih primalja, koje zbog neznanja otežavaju tijekom normalnih poroda. Za seoske nam sredine govori da je najgore kada dolazi do „zvan–naravskoga“ („patološkog“) poroda. Iz današnje je perspektive razumljivo što je gotovo svaki patološki porod u Lalangueovo vrijeme završavao smrću roditelja i/ili novorođenčeta. Lalangue zapaža štetnost davanja roditeljama u porodu velikih količina rakije i vina. U gradovima nalazi nepotrebne intervencije neukih babica, koje normalni porod otežavaju bespotrebno mučeći roditelja, tjerajući je da se prerano napinje i tiska te joj nestrpljivo gnječe trbuh ili čak rukom šire porodni put. 2-10,12-23

Lalanguae svojom knjigom daje doprinos rješavanju velikih problema onoga vremena, povezanih s velikim mortalitetom djece i majki, naglašavajući potrebu prosvjećivanja i poboljšanja teškog seljačkog života. Inzistira na edukaciji primalja, koju provodi uz potporu varaždinske gradske primalje Elizabete Gärtin, koja mu je veliki oslonac, kao sposobna i spretna primalja te nastavnica. Njoj je prethodno, potporom grofice Eleonore Niczki, omogućio primaljsko školovanje u Beču te stjecanje propisane licencije.2,10,12-14

Lalanguae u predgovoru svog udžbenika primaljstva predlaže, da iz svakoga ladanjskoga posjeda dođe u Varaždin kod primalje Elizabete Gärtin po jedna žena, koja će završiti primaljske nauke, a osobno se obvezuje svakoj polaznici pokloniti primjerak svoje knjige iz primaljstva. U predgovoru Lalangue potiče siromašne građanke da nauče primaljsku vještinu, jer bi im to bio dobar izvor zarade. Zalaže se za poboljšanje stanja u hrvatskom primaljstvu te se nada državnoj potpori. Lalangue je začetnik sustavne izobrazbe primalja na hrvatskome tlu; u izobrazbi su se primalje služile njegovim udžbenicima, a za praktičnu nastavu osobno je za potrebe nastave nabavio modele ženskih zdjelica te drvenu spravu za vježbanje budućih primalja.2,10,12-14

Lalangue je svoj prvi hrvatski udžbenik primaljstva nakon uvoda podijelio na osam dijelova. U prvom dijelu knjige („Del prvi: Od sveršenostih i krepostih potrebnih jedni dobri pupkorezni ženi, ženam rodečem pomagajući“) opisuje vrline dobre primalje te ističe njenu pobožnost i kreposnost, upućujući je da se kloni svih krivovjernih i magičnih postupaka. U drugome dijelu knjige („Del drugi: Od strankih porodnih“), obrađuje anatomiju ženskih spolnih organa, gdje najvećim dijelom primjenjuje izvorno hrvatskokajkavsko nazivlje. Treći dio („Del tret: Od zanošenja deteta“), Lalangue posvećuje problematici trudnoće. Normalan porod opisan je u četvrtom dijelu („Del četerti: Od poroda občinskoga“). U petom dijelu knjige („Del peti: Od izvedanje“), Lalangue upućuje primalju u tehniku unutarnje pretrage.

Šesti dio („Del šesti: Kakse mora deržati baba vu porodu naturalskom, vu izpelavanju postelice, vu skerbi deteta stoprav narođenoga i deteto-rodice“) sadrži opis postupanja primalje kod normalnoga poroda te kod njege novorođenčeta i babinjače. U sedmom dijelu („Del sedmi: Od potrebne pomoći pupkorezne žene vu porodu teškom, ali zvan naravskem“), Lalangue obrađuje ulogu primalje kod teških ili patoloških poroda gdje tada od nje zahtijeva da odmah zove u pomoć liječnika. Osmi dio („Del osmi: Načini napravljati vračtva vu ovi knjižici prepisana“, sadrži 21 recept za različite lijekove, koji se spominju u prethodnim poglavljima. S obzirom na vrlo dobar odjek kod čitateljstva, Lalangueov prvijenac primaljstva doživljava i svoje drugo sadržajno nepromijenjeno izdanje 1801. godine.2,10,12-14

Lalangueovo treće tiskano stručno djelo s područja medicinske književnosti na hrvatskome jeziku iz područja balneologije je knjiga „Tractatus de aquis medicati regnorum Croatiae et Slavoniae etc. Ilti Izpizavanye vrachtvenih vod Horvatzkoga y Slavonskoga orszaga y od nachina nye vsivati za potrebochu lyudih“ (Zagreb, 1779.). Radi se isto tako o prvome sustavnome pregledu hrvatskih toplica i mineralnih voda.3,22,23

Nije sačuvan niti jedan primjerak četvrte Lalangueove stručne tiskane medicinske knjige na hrvatskome jeziku „Remedia contra varios morbos domestica“ iz 1784. 11-14,22

Ivan Krstitelj Lalangue izdao je još jedno, u stručnim medicinskim krugovima do sada gotovo nepoznato stručno medicinsko djelo na hrvatskome jeziku, a radi se o njegovome petome djelu s područja stručne tiskane medicinske književnosti na hrvatskome jeziku, knjige „Nagovorni litz“. Knjiga je tiskana u Zagrebu 1785. godine u Trattnerneovoj tiskari, u kojoj je Lalangue objavio i svoja prva tri medicinska stručna djela na hrvatskome jeziku. Radi se o izuzetno značajnom djelu u povijesti hrvatskoga primaljstva, pogotovo jer isto predstavlja prvi pravilnik za obavljanje primaljske djelatnosti na hrvatskome jeziku, a ujedno i prvi takav pravilnik na području jugoistočne Europe. U navedenom djelu nalazimo i prvu tiskanu primaljsku prisegu na hrvatskome jeziku, što je isto tako vrlo vrijedno otkriće u povijesti hrvatskoga primaljstva. Ovo je četvrto sačuvano medicinsko stručno djelo Ivana Krstitelja Lalanguea na hrvatskome jeziku (od njih ukupno pet objavljenih), te ujedno i drugo stručno medicinsko tiskano djelo na hrvatskome jeziku sa područja primaljstva.4,11-14,24,25

Ivan Krstitelj Lalangue je i autor jedne tiskane medicinske stručne knjige na mađarskome jeziku – „Lalangue Janosnak munkaja a magyar orszagi orvos vizekröl“, izdane 1783. godine, gdje uz

hrvatske toplice i mineralne vode obrađuje i one mađarske.1-5,11-14

Lalangué svoj književni opus zaključuje sa svojom sedmom knjigom, ujedno i jedinom njegovom objavljenom stručnom tiskanom knjigom s područja gospodarstva na hrvatskome jeziku, knjigom – „Nachin jabuke zemelyszke szaditi y nye haszen obrnuti za volyu polyakov horvatzkoga orszaga ochituvan“. Knjigu Lalangué tiska u Zagrebu, 1788. godine, u Kotscheovoj tiskari. Knjigu Lalangué objavljuje potaknut velikom glađu koja je 1784. harala Hrvatskim zagorjem te uzela brojne živote izuzetno siromašnih seljaka. Lalangué u svojoj knjizi daje upute o sadnji i uzgoju krumpira („jabuke zemelyszke“), te time daje neposredni doprinos poboljšanju uvjeta života hrvatskoga seljaka.1-5,11-14

Doista velebna Lalanguéova izdavački književni opus, doista je neprocjenjiv prilog koji je dao tiskanoj stručnoj medicinskoj književnosti na hrvatskome jeziku. Time dobivamo najbolju potvrdu da je već u Lalanguéovo vrijeme Hrvatska bila dio suvremenog svijeta, držeći s njime ravnopravno korak, na svim područjima. Brojnim velikanima, kao što je bio i Ivan Krstitelj Lalangué moramo radi toga iskreno zahvaliti, jer smo upravo radi njih danas dio suvremenoga svijeta, kako geografski, duhovno, intelektualno te stvarno. a isto tako i duhovno. Posebna vrijednost i ljepota Lalanguéova cjelokupnoga književnoga opusa je i u prekrasnome hrvatskome jeziku, hrvatskome jeziku kajkavske osnove, kojima su bila pisana, koji je bio na hrvatskim područjima službeni jezik tijekom gotovo pet stoljeća. Upravo je i to istinski prilog temeljima na kojima hrvatski narod temelji i svoj identitet.11-14

Prva Hrvatska primaljska škola i počeci sustavne izobrazbe hrvatskih primalja

Lalangué se odmah po dolasku u Hrvatsku zalagao za utemeljenje primaljske škole u Varaždinu te se potpuno posvetio izobrazbi primalja. Time je potaknut puni razvoj primaljstva na hrvatskim prostorima. Lalangué postavlja temelje za sustavnu izobrazbu primalja, ona u Varaždinu datira od 1776. godine. Primaljama je za obavljanje primaljske dužnosti propisano i obvezno polaganje primaljskoga ispita pred ovlaštenim županijskim fizikom. Primalje su tako mogle steći licenciju za obavljanje primaljskoga zvanja. Lalangué time u praksi primjenjuje carski zakon o javnome zdravstvu iz 1770., jer su se do toga vremena primaljstvom bavile žene na temelju narodnog iskustva, upućene u službu usmenom predajom, a bez propisane stručne izobrazbe. Za Lalanguéa jedan od najvećih društvenih problema, koji je utjecao i na stanje javnoga zdravstva, bila je raširena nepismenost te i tu svojim nastojanjima poboljšava stanje u javnome zdravstvu.1-5,10-14

Lalanguéovim dolaskom u Hrvatsku počinje provedba van Swietenova zakona, a zemaljska vlada 1772. godine pozvala je hrvatske gradove da je izvijeste o tome imaju li primalje, jesu li one ispitane i imaju li plaću i koliko ona iznosi. Požega izvješćuje o pet ispitanih primalja te Varaždin o dvije licencirane primalje. Gradski magistrat u Varaždinu radi definiranja dužnosti i ovlasti gradske babice izdaje 8.veljače 1787. godine posebne upute za onovremene primalje: „Instruktion für eine Stadt Hebamme“. Uputama se primalji nalaže da ne napušta Varaždin bez potrebne dozvole, da uvijek ostavlja obavijest o tome gdje se nalazi, a iste propisuju i tarife za usluge varaždinske gradske primalje. Gradska je primalja prema uputama bila dužna pomagati siromašnima, za što je i bila plaćena, a prije početka obavljanja službe trebala je položiti zakletvu na njemačkome jeziku.1-5,7,10-14

S Lalanguéom 1776. godine, u Varaždinu počinje stručna izobrazba hrvatskih primalja. Primaljska škola u Rijeci osnovana je 1786.17,26, vodio ju je kirurg Jakob Cosmini, a održala se samo jednu godinu. Primaljska škola u Zadru utemeljena je 1820. godine i djelovala je na hrvatskome jeziku neprekidno sve do Rapalskog ugovora 1920. godine.27 Lalanguéov udžbenik je bio prvi hrvatski primaljski udžbenik. Drugi po redu hrvatski udžbenik primaljstva izdaje u Zadru 1875. godine Ante Kuzmanić. Zagrebački liječnik dr. Mihoković, početkom XIX. stoljeća organizira stručnu izobrazbu primalja po Lalanguéovom modelu.8,10 U to vrijeme su se babice s područja Hrvatske školovale u Pešti, Beču, Trstu, Ljubljani, Innsbrucku i Ollmutzu.8,10 Nakon brojnih inicijativa, pa i one na utemeljiteljskoj skupštini hrvatskih liječnika 1850. godine u Zagrebu28, prvo „Kraljevsko zemaljsko rodilište i primaljsko učilište“, počinje radom u Zagrebu 1877., u bolnici „Milosrdnih Sestara“ u Ilici 83-85. Prvi mu je pročelnik bio Antun Lobmayer, autor „Primaljstva“ - trećeg po redu hrvatskog primaljskog udžbenika, izdanog u Zagrebu 1889 godine. Prva učilišna primalja bila je Milka Pichler Krkač. Inicijativa je podupirana i doista alarmantnim stanjem, gdje je u ono vrijeme na porodu umirala svaka deseta majka ili dijete, čemu je glavni uzrok bio vrlo veliki broj nestručno vođenih poroda te iznimno malen broj školovanih babica (u ono vrijeme na 4000 poroda dolazila je jedna babica).29-33 Zagrebačka primaljska škola radom započinje 1. studenoga 1877., a rodilište u Ilici 83-85 počinje radom 1. listopada 1877. godine.30-33 Djelovalo je u neprimjerenim uvjetima, zbog čega se u siječnju 1879. godine pojavljuje i puerperalna sepsa (babinja ognjica).30-33 Od Zemaljske vlade višekratno se zahtijeva odobrenje za gradnju novoga rodilišta, što nije odobreno, nego je tek 1894. odobrena adaptacija prostora postojećeg rodilišta.30-33

Nesumnjivo je Lalanguéova knjiga 2 bila prvi primaljski udžbenik u Hrvatskoj i na hrvatskome jeziku. Drugi po redu primaljski udžbenik je bilo Kuzmanićevih „Šesdeset učenjah iz orimaljstva za primalje“.34 Treći po redu je Lobmayerov udžbenik zagrebačke škole,35 te zatim još dva udžbenika zadarske primaljske škole: Lallicheva „Knjiga za primalje“36 te prijevod, ali Piskačekove knjige

„Udžbenik za učenice primaljskog tečaja i priručna knjiga za primalje“, izdan 1911. godine u Zadru u prijevodu Ante viteza Strmicha.³⁷ Trebalo je proći 77 godina do objavljivanja suvremenog udžbenika autora Drobnjaka i Baršića za medicinske sestre i primalje.³⁸

U „Zdravstvenom izvješću Kraljevske zemaljske vlade za godinu 1896.“³⁰ saznajemo da je 1896. godine u Hrvatskoj bilo 8 županijskih fizika, 79 kraljevskih liječnika, 83 občinskih liječnika, 16 gradskih fizika, 14 gradskih konarskih liječnika, 15 primarnih bolničkih liječnika, 11 sekundarnih bolničkih liječnika, 8 kupališnih i 86 sukromnih liječnika. U isto je vrijeme na području Hrvatske bilo 117 ljekarni, a evidentirano je 379 općinskih i gradskih primalja kao i 253 sukromne primalje. Godine 1896. Grad Zagreb imao je 37.529 žitelja, a zajedno sa tadašnjom zagrebačkom županijom 484.252 žitelja.

Bolnica „Milosrdnih sestara“, u kojoj je od utemeljenja bilo smješteno primaljsko učilište, 1894. godine seli u Vinogradsku ulicu, a u Ilici 85. ostaje samostalno, „Kraljevsko zemaljsko rodilište i primaljsko učilište“ koje do 1895. godine biva prošireno i preuređeno.^{17,26,31-33}

Nakon smrti dr. Lobmayera 1907. godine, na čelo rodilišta i primaljskog učilišta dolazi Franjo Durst, đak dr. Theodora Wickerhausera, pročelnika „Odjela za kirurške i ženske bolesti“ bolnice „Milosrdnih Sestara.“ Rodilište se 1920. godine seli u novo izgrađenu zgradu u Petrovoj ulici 13., gdje je i danas. S osnutkom „Liječničkog fakulteta“ 1921. godine, rodilište dobiva novi naziv „Kraljevska sveučilišna klinika za ženske bolesti i primaljstvo Liječničkog fakulteta u Zagrebu“, a od 1941. godine do danas nosi naziv „Klinika za ženske bolesti i porode Medicinskog fakulteta u Zagrebu.“¹⁷ Termin primaljstvo biva istisnut terminom porodništvo. Škola za primalje 1947. godine seli u novoizgrađeno rodilište – Ginekološko-opstetrički odjel u krugu bolnice „Sestre Milosrdnice“ u Vinogradskoj ulici 29.^{26,31,32} Zagrebačko primaljsko učilište promijenilo je nekoliko lokacija u gradu Zagrebu, a od 1971. smješteno je u školsku zgradu u krugu Kliničke bolnice „Sestara Milosrdnica“. Kao samostalna ustanova djeluje do 1977., a primaljstvo se dekretom gasi u školskoj nastavi 1987. godine. Uspostavom Republike Hrvatske 1991. godine opetovano je u hrvatski zdravstveni sustav uvedeno obrazovanje za primalje, a primaljska škola u Zagrebu ponovno postaje samostalna školska ustanova, iz koje je od osnivanja do danas iznjedreno 140 generacija školovanih primalja.^{26,31,32}

Lalangueova ostavština živi!

U razvoju medicine je na prijelomu 19. u 20. stoljeće jednu od najvažnijih uloga imao razvoj specijalističkih struka. Primaljstvom su se bavili liječnici opće medicine, eventualno u rodilištima posebno obrazovani kao „magister obstetriciae“ (franc. „chirurgien-obstétricien“); takav je „magister obstetriciae“ bio i naš Johanes Baptiste Lalangue. U to su vrijeme rodilje rađale u svojoj kući, uz pomoć primalje, a liječnik porodničar je bio pozivan u slučaju komplikacija.^{11-14,17,18,29}

Djelo Ivana Krstitelja Lalanguea je od velike vrijednosti, a posebno je značajna činjenica da je hrvatskome narodu Lalangue dao svoje srce, neponovljivi intelekt i svoj vizionarski duh, ostavljajući mu u nasljeđe ono najvrjednije – stručne knjige medicinske književnosti na hrvatskome jeziku. Upravo je hrvatski jezik bio, u dugim stoljećima tuđinske podjarmljenosti najčvršća brana od hegemonističkih pretenzija svih onih koji su željeli zatrijeti hrvatski narod i hrvatsku državu. Iako nije bio hrvatskoga podrijetla, Lalangue je svima dokazao kako treba voljeti i cijeniti sve one koji su u nevolji i koji su potrebiti. Lalangue s pravom treba nositi epitet utemeljitelja opće hrvatske medicinske stručne književnosti, posebice one s područja primaljstva, te uz Antu Kuzmanića u Zadru stotinu godina kasnije, i utemeljitelja suvremenoga primaljstva na hrvatskim prostorima. Uz spomenuto, nemjerljiv je i Lalangueov utjecaj na razvoj i unapređivanje stanja u hrvatskome javnome zdravstvu. O Lalangueu su do sada pisali brojni znanstvenici.^{1-5,8-10,19-26,39-56}

Važno je pitanje, u kojoj je mjeri Lalangue svojim knjigama, naučavanjem, utemeljenjem primaljske škole u Varaždinu i školovanjem primalja, općim prosvjetiteljstvom u neukoju sredini, redovitim izvješćivanjem o stanju zdravstva u Varaždinskoj županiji, pa i poticanjem gospodarstva, pridonio razvoju primaljstva i porodništva u Hrvatskoj? U ondašnje vrijeme ograničenih pisanih komunikacija možemo pretpostaviti da je djelovanje Lalangue-a imalo neposredni utjecaj na primaljstvo u sjevero-zapadnoj Hrvatskoj. Nažalost ne postoje podaci o perinatalnom, dojenačkom i maternalnom mortalitetu u Varaždinskoj županiji u vrijeme rada Lalangue-a i u desetljećima koja su slijedila nakon njegove smrti. Za to bi bilo potrebno posebno istraživanje, uvidom u ondašnje matice rođenja i umiranja, što nije neizvedivo. Glede njegova utjecaja na razvoj primaljstva i porodništva u svim hrvatskim krajevima moramo biti vrlo oprezni. Hrvatsko primaljstvo i porodništvo se razvijalo usporedno s razvojem primaljstva pa potom nove struke – ginekologije i opstetricije u svijetu. Vrlo je vjerojatno da je uspomena na rad Ivana Krstitelja Lalangue-a i njegovo naučavanje imalo odjeka i nakon njegove smrti 1779. godine. Javno zdravstvena djelatnost, ustroj zdravstvene službe, nije prestao njegovom smrću.^{1-7,10-14,57}

Lalangue-u u zaslugu treba pripisati i provođenje prosvjetiteljskih nastojanja na temeljima carskoga zakona o javnome zdravstvu, čime su utrti i temelji hrvatskoga javnoga zdravstva. Lalangue je primjenom zakona svog mentora i prijatelja Van Swietenena, prvog općeg Zakona o zdravstvu na području habsburških zemalja, kojim je i u tadašnjoj Hrvatskoj ustrojena državna vrhovna zdravstvena komisija, kreirao zdravstvenu politiku. Komisija je uspostavila posebne

formulare koji su slani gradovima i županijama, koje su vraćale povratne informacije. Lalangue je kao županijski fizik Varaždinske županije pratio kretanje bolesti, načine liječenja, smrtnost dojenčadi i odraslih, broj poroda, kao i druge parametre, među kojima i stanje tadašnjih toplica. Imao je zadaću državnoj zdravstvenoj komisiji podnositi službena izvješća o pojedinostima vezanim uz zdravstvene djelatnike, glede njihova zvanja, starosti, spola i mjesta službovanja. Lalangue je bio zadužen i za kompletnu zdravstvenu skrb u županiji te funkcioniranje javnoga zdravstva. Zalagao se za suzbijanje zaraznih bolesti, predlagao je brojne epidemiološko higijenske mjere, među kojima je i premještanje groblja iz središta Varaždina, izvan grada. Sve navedeno govori o izuzetnoj osobnosti, osobnosti čije djelo nadilazi vrijeme u kojemu je živio i radio.11-14,45,51,53,57

Bez Lalangueovoga djela kao i prvoga hrvatskoga udžbenika primaljstva, danas Hrvatsko primaljstvo a ni suvremeno porodništvo ne bi bili ono što jesu, te je krajnje vrijeme za odavanje zasluga i od strane hrvatske perinatologije. Lalangue tako zaslužuje podizanje spomen obilježja - koje je odavno već trebao dobiti, održavanje njemu posvećenog stručnog skupa, kao i objavljivanje pretiska njegova prvoga hrvatskog udžbenika primaljstva. Time ćemo, kao Lalangueovi nasljednici, vratiti dug prema njemu, kao i brojnim znanim i neznanim ženama i muževima, bez kojih ne bi imali hrvatskog imena, povijesti, jezika, kulture i znanosti te Hrvatske države.

Lalangueovo velebno djelo neprocjenjiv je doprinos u razvoju medicinske misli, javnoga zdravstva kao i razvoja hrvatskoga društva, čiji se pozitivni utjecaju vide i danas.

Literatura:

1. Lalangue JB. „Medicina ruralis iliti vračtva ladanjska za potrebochu musev y sziromakov horvatzkoga orszaga y okolu nyega blisnesseh meszt“. Zagreb: Trattner 1776.
2. Lalangue JB. „Brevis institutio de re obstetricia iliti kratek navuk od mestrie pupkorezne za potrebochu muskeh y sziromaskeh ladanskeh sen horvatskoga orszaga y okolo nyega blisnesseh sztrankih“ Zagreb: IT Trattner 1777.
3. Lalangue JB. Tractatus de aquis medicati regnorum Croatiae et Slavoniae etc. Ilii Izpiszavanye vrachtvenih vod Horvatzkoga y Slavonskoga orszaga y od nachina nye vsivati Za potrebochu lyudih“. Zagreb: Trattner 1779.
4. Lalangue JB. „Nagovorni lizt“, Zagreb: IT Trattner 1785.
5. Lalangue JB. „Nachin jabuke zemelyszke szaditi y nye haszen obernuti za volyu polyakov horvatzkoga orszaga ochituvan“. Zagreb: Kotsche, 1788.
6. Grmek MD. Jean - Baptiste Lalangue. Ein Luxemburger Begründer der medizinischen Literatur in kroatischer Sprache. Separatdruck aus der „Die Warte“, St. Paulus-Druckerei, Luxemburg, Nr. 3, 1952.
7. Grmek MD. Prvijenac hrvatske medicinske književnosti. Biblioteka Kulturno-prosvjetnog društva hrvatskih Zagoraca „Matija Gubec“. Zagreb: Svezak 1. 1957.
8. Thaller L. Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od godine 1770. do godine 1850. Liječ Vjesn 1926;81:531-4. (Preštampano iz SNB, II 6320, 48/1926)
9. Thaller L. Jean Baptiste Lalangue. Ein Schüler Van Swietens und Gründer kroatischen medizinischen Literatur (1743. – 1799.). Separat iz „Wiener Medizinische Wochenschrift“, Broj 50/1928.
10. Grmek MD. O Meštiriji pupkoreznoj. Biblioteka Kulturno-prosvjetnog društva Hrvatskih zagoraca „Matija Gubec“. Zagreb: 1958;vol. 5.
11. Fureš R. Prva originalna tiskana medicinska stručna knjiga na hrvatskome jeziku Ivana Krstitelja Lalanguea. U: Zbornik radova: Dani dr. Franje Tuđmana – Hrvati kroz stoljeća. Stručno-znanstveni skup, Veliko Trgovišće 15. svibnja 2010. Godište III. Izvršni urednik: Piskač N. Uredničko vijeće: Capar N, Fureš R, Piskač N, Poljanec V, Vuković M, Vutmeij Z. Općina Veliko Trgovišće, Veliko Trgovišće, 2010: 523-534.
12. Fureš R. Začetnik suvremenog hrvatskog porodništva i primaljstva. Joannis Baptiste Lalangue (Ivan Krstitelj Lalangue) i njegov prvijenac stručne medicinske književnosti s područja primaljstva na hrvatskome jeziku – knjiga „Brevis institutio de re obstetricia iliti kratek navuk od mestrie pupkorezne za potrebochu muskeh y sziromaskeh ladanskeh sen horvatskoga orszaga y okolo nyega blisnesseh sztrankih“ (Zagreb, 1777.), u kontekstu razvoja hrvatskoga primaljstva i porodničke struke. Nova bolnica, 2009, No 25(7): 41-46.
13. Fureš R, Dražančić A, Blažeka Đ, Cesarec I, Kopjar M, Šanjug J, Zadro M, Krajcar M. Ivan Krstitelj Lalangue i njegova prva medicinska stručna knjiga iz područja primaljstva na hrvatskome jeziku. Gynaecol Perinatol 2010;19(1): 44-54.
14. Fureš R. Prva tiskana medicinska stručna knjiga iz područja primaljstva na hrvatskokajkavskome jeziku Ivana Krstitelja Lalanguea. Časopis za kulturu „Hrvatsko zagorje“: 2009(3-4):174-194.
15. Hajduk S. Ivan Krstitelj Lalangue. Kaj. Časopis za književnost, umjetnost i kulturu. 1993;5-6:23-30.
16. Belicza B. Mjesto i uloga J. B. Lalanguea u razvoju zdravstvenog prosvjećivanja i hrvatske medicinske terminologije na području sjeverne Hrvatske u 18. stoljeću. Liječ Vjesn 1976;98:211-5.
17. Dražančić A. Povijest ginekologije i perinatologije u Hrvatskoj. Liječ Vjesn 1999;121:100-8.
18. Dražančić A, Kurjak A. Hrvatska perinatologija. Prošlost, sadašnjost i budućnost. Gynaecol

Perinatol 2002;11(2):53-68.

19. Glesinger L. Medicina u svijetu i u nas prije 100 godina. Liječ Vjes 1977;99:58-61.
20. Pintar I. Porodništvo. Medicinska enciklopedija. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1970;326-30.
21. Gostl I. Rječnik lijekova u djelu Ivana Krstitelja Lalangue-a Medicina ruralis. Farm Glasn 1997; (6):183-97.
22. Kolesarić J. Kajkavska pisana i tiskana riječ u gospodarstvu, medicini, veterini i farmaciji. U: Kajkaviana Croatica. Hrvatska kajkavska riječ. Družba Braća hrvatskoga zmaja. Muzej za umjetnost i obrt. Donja Stubica: Kajkaviana, 1996:269-81.
23. Metzger M. Langue o našim kupalištima. Farm. Glas. 11 (1955). 345-50.
24. Puškadija Ribkin T. Neke nepoznato – poznate starokajkavske knjižice. Kaj, XXXI. Zagreb, 1(1998.): 27-35.
25. Jembrih A. Ivan Krstitelj Lalangue (1743. – 1799.) u službi zdravstva hrvatskoga orsaga u 18. stoljeću, Gazophylacium, časopis za znanost, umjetnost i gospodarstvo, IV., br. 1-2, Zagreb, 1999.
26. Bunjevac H, Dugački V, Fatović-Ferenčić S. Sto dvadeset godina Škole za primalje u Zagrebu. Zagreb: Gandalf 1997.
27. Jamnicki-Dojmi M. Primaljska škola u Zadru od utemeljenja 1820. do Rapallskog ugovora 1920. U: 175 godina od početka rada Primaljske škole. Zadar: 1996.
28. Forenbacher G. Povijest Zbora liječnika. U: Iz hrvatske medicinske prošlosti (ur. MD Grmek i S. Dujmušić). Zagreb: Zbor liječnika Hrvatske, 1954.
29. Dražančić A. Antenatal care and perinatal mortality. Gynaecol Perinato 1998;7(2):49-54.
30. Zdravstveno izvješće Kraljevske Zemaljske vlade za godinu 1896. Kraljevska zemaljska tiskara u Zagrebu, 1896.
31. Klinička bolnica dr. Mladen Stojanović 1845 – 1985. Ur. V. Hudolin. Zagreb: 1985.
32. Hodek B. Razvoj Klinike za ženske bolesti i porodništvo Kliničke bolnice „Sestre Milosrdnice“ od 1941. do današnjih dana. Gynaecol Perinatol 1994;3:54-6.
33. Habek D. Kraljevsko zemaljsko primaljsko učilište i zemaljsko rodilište u Zagrebu 1894.–1895. godine. Gynaecol Perinatol 2009;18(2):87-9.
34. Kuzmanić A. Šezdeset učenjah iz primaljstva za primalje. Zadar: 1885.
35. Lobmayer A. Primaljstvo. Učevna knjiga za primalje. Zagreb: Hrvatsko-slavonsko-dalmatinska vlada. 1889. (II.izdanje).
36. Lallich N. Knjiga za primalje. Zadar: 1908.
37. Piskaček I. Udžbenik za učenice primaljskog tečaja i priručna knjiga za primalje. Prijevod (A.Strmich) IV. njemačkog izdanja. Zadar: 1911.
38. Drobnjak P, Baršić E. Ginekologija i porodiljstvo. Beograd i Zagreb: Medicinska knjiga 1964.
39. Rajhvajn B. Perinatalna smrtnost i opremljenost rodilišta u SRH. Perinatalni dani 1973. Zagreb: 1973;7-18.
40. XXIV. Perinatalni dani »Ante Dražančić«, Zagreb 2008. Zbornik radova. Gynaecol Perinatol 2008; (Suppl.1):1-188.
41. Thaller L. Zdravstvo Hrvatsko-slavonske vojne krajine. Liječ Viestn 1944 (1);66:17.
42. Brlić AE. Bilješka o smrti Lalangue-a, Liječ Vjesn, 1949.; 71: 277.
43. Brlić AE. Nekoliko podataka iz života Ivana Krstitelja Lalangue-a. Liječ Vjesn 1950;72:40-1.
44. Belicza B. The place and role of Jean Baptiste Lalangue in the promotion of health education and the Croatian terminology on the territory of northern Croatia in the 18th Century. On the Occasion of the 200th anniversary of the first medical book in the Croatian language. Liječ Vjesn. 1976;98:211-4.
45. Piasek G. Ivan Krstitelj Lalangue. Acta Medicorum (Varaždin) 1975;1:79-85.
46. Piasek G. Razvoj djelatnosti medicine rada u Varaždinu. Acta medicorum (Varaždin) 1989;15:111-4.
47. Piasek G. Zdravstvo Varaždina do konca 19. stoljeća. Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin, 1994;6-7.;213-72.
48. Piasek G. Djelovanje varaždinskih liječnika na prijelomu XVIII. u XIX. stoljeće. Medicus 1996;5(1):85-90.
49. Piasek G, Piasek M. Izvješće fizika Varaždinske županije Ivana Krstitelja Lalanguea za godinu 1785. Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin. 2001;12-13:357-65.
50. Piasek G. Opažanja Ivana Krstitelja Lalanguea na tragu ideja moderne medicine rada u Hrvatskoj. Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin. 2004;14-15:31-7..
51. Piasek G. Zdravstvo Varaždina. Fotomonografija. Dražavni arhiv u Varaždinu; Varaždinske Toplice: Tonimir, 2003. Biblioteka Hrvatska povjesnica.knjiga 6).
52. Jembrih A. Ivan Krstitelj Lalangue i njegovo djelo. Krapina:Hrvatsko zagorje. 2000;Vol.6 (2).
53. Stipešević Rakamarić I.. Short notes from history of health care in Varaždin County. Crtica iz povijesti varaždinske županije. Pripremila Irena Stipišević Rakamarić iz radova prim.dr. Gustava Piaseka. HČZJZ. 3(2007),11.
54. Fatović-Ferenčić S, Dürriegl AM, Poverty: Between Commom Conscience and Public Health. Croat Med J. 2007;18(5):585-94.

55. Peričić D. Ivan Krstitelj Lalangue i hrvatskokajkavska književna tradicija ili Lalangue i Krleža – Novo poglavlje u genezi Balada. Radovi zavoda za znanstveni rad HAZU – Varaždin, 2008;(19):197-210.
56. Kusić Z, Fatović-Ferenčić S. Od kupališnog liječnika do bolnice. 800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. - 2009., Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine. Varaždin 2009 863-9.
57. Fureš R, Šanjug J. Ivan Krstitelj Lalangue – začetnik sustavne izobrazbe hrvatskih primalja. Gynaecol Perinatol 2010;19(Suppl. 1):150.

Adresa autora: prim.dr.sc. Rajko Fureš, dr.med.,
Specijalist ginekologije i porodništva,
Subspecijalist ginekološke onkologije,
Opća bolnica Zabok, Bračak 8, 49210 Zabok;
e-mail: rajko.fures@kr.t-com.hr